

Van belevenis tot verbeelding

Veel boerenbedrijven in Nederland kunnen niet bestaan zonder subsidies, met name door de Europese Unie gedoneerd. Het aantal boerenbedrijven in Nederland zal drastisch afnemen indien het infuus van EU-subsidies langzaam wordt afgebouwd. Voor het Nederlandse landschap, eeuwenlang gedomineerd door agrarische productie, heeft dat drastische consequenties. Dit wordt wel het post-agrarisch landschap genoemd. Naar mijn idee een negatieve term, waarmee aangegeven wordt dat nog niemand goed weet hoe dat landschap eruit zal gaan zien. In dit artikel volgt een verkenning van de wijze waarop je met het post-agrarisch landschap om zou kunnen gaan. Hiervoor zal beleving van het landschap het uitgangspunt vormen.

Maarten Jacobs

AIO bij de leerstoelgroep Sociaal
Ruimtelijke Analyse WUR
maarten.jacobs@wur.nl

Sexy stofzuigers

Na tijdperken van de agrarische -, de industriële - en de diensteneconomie, ontstaat nu een economie waarin belevissen de belangrijkste handelswaar worden, zo betogen Pine en Gilmore in hun invloedrijke werk 'the experience economy'. Geld verdienen geschiedt door belevissen, entertainment en dromen te verkopen, al dan niet gekoppeld aan materiële producten of diensten, zo luidt de boodschap.

Het toenemende belang van belevissen is een maatschappelijk fenomeen dat verder gaat dan de economie. Het doordringt alle domeinen van de westerse samenleving. Etentjes met vrienden moeten culinaire hoogstandjes zijn. Massaal reizen we de wereld af om belevenswaardige plekken te bezoeken. De baan moet als prettig en zingevend ervaren worden. Zelfs een stofzuiger moet er sexy uitzien, met ronde Italiaanse vormen.

Tradities zijn op de achtergrond geraakt en in de achtergelaten niche zijn het positieve belevingen die onze levens gaan sturen. We kunnen daarom spreken van de opkomende belevismaatschappij: een samenleving waarin beleving meer en meer de maatschappelijke processen domineert.

De manieren waarop wij beleving worden dynamischer en diverser. Door het ontbreken van dominante waarden in de huidige maatschappij (post-modern) kan de wijze waarop iemand iets beleefd, per persoon sterk verschillen. Door communicatie met anderen ziet men dat hetzelfde ook op andere wijze beleefd kan worden en krijgt men reflectie op de eigen wijze van beleving, die door deze reflectie kan veranderen. De socioloog Giddens spreekt dan ook van 'self-reflexive identities' van de tegenwoordige mens. Traditionele vaste interpretatiepatronen die de beleving bepaalden zijn vervangen door diversiteit en reflexieve dynamiek in de beleving.

De opkomst van de belevismaatschappij kan verbonden worden met enkele trends die al tientallen jaren gaande zijn. Een eerste trend is de toenemende luxe.

Veel mensen hebben, na de vaak grondige tegemoetkoming aan de noden in het leven (voedsel, huis, veiligheid, toekomstperspectief), nog meer dan voldoende energie en geld over om zich hartstochtelijk te wijden aan een positieve beleving van het bestaan. Een tweede trend is individualisering. Hoewel sociaal gedeelde beelden een rol spelen, is beleving iets dat uiteindelijk plaatsvindt in individuen. Een bepaalde mate van individualisering is een voorwaarde voor de opkomst van de belevismaatschappij. Een derde trend is globalisering, een ontwikkeling waarin processen en gebeurtenissen in de hele wereld steeds meer op elkaar betrokken raken. We maken contact met culturen die de werkelijkheid op andere wijze beleving, waardoor we ervan bewust worden dat we beleving. De verabsolutering van tradities en gewoonten tot waarheden die vroeger de werkelijkheidsbeleving bepaalden, wordt gerelativeerd. Daarnaast maakt globalisering belevenswaardige plekken overal op aarde bereikbaar voor velen. In de belevismaatschappij krijgt de groene ruimte steeds meer betekenis vanuit het perspectief van de beleving. Groene plekken in de stad hebben van oudsher deze betekenis gehad, maar voor de meeste plekken in landelijke gebieden is deze betekenis als belevingsruimte een verandering.

Het modellenbureau

Ook de overheid is aan de slag gegaan met de wijze waarop mensen landschap beleving. In het meest recente natuurbeleidsplan 'Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur' wordt uitdrukkelijk gesteld dat het natuurbeleid moet aansluiten bij de wensen die de bevolking heeft. De nota 'Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur' bestaat uit twee delen. In het eerste deel, de 'strategische hoofdlijnen', wordt voornamelijk de visie op het toekomstige natuurbeleid ontvouwd. Hierin staan de beloften. In het tweede deel, het 'beleidsprogramma', komen concretere beleidsstrategieën en voorgestelde maatregelen ter sprake.

Hierin staat de uitwerking. Opvallend is de grote breuk tussen het eerste en het tweede deel.

Vaak voorkomende termen in het eerste deel zijn kwaliteit, mensenwensen en beleving, termen die een relatie tussen de mens en het landschap uitdrukken. Het betrekken van beleving door mensen in het natuurbeleid is ten opzichte van het eerdere natuurbeleid een omwenteling. Je zou na deze duidelijke stellingname in de visie op het natuurbeleid verwachten dat die wensen van de bevolking nader onderzocht worden, om vervolgens lijnen te kunnen trekken naar de planvoorstellen. Van een dergelijke werkwijze is echter allerminst sprake.

Terwijl de beloften doorspekt zijn met termen als 'beleving, mensenwensen, en welzijn', wordt in de uitwerking vooral gesproken over 'ecologische kwaliteit, duurzaamheid en biodiversiteit'.

De beleving, mensenwensen en welzijn zijn daarmee geen echte ambities van het kabinet. De echte ambities die impliciet verscholen liggen in de beleidsprogramma's liggen in het creëren of behouden van natuur om andere redenen, bijvoorbeeld het tot stand brengen van robuuste ecosystemen of biodiversiteit. De nadruk op beleving is vooral retorica, marketing om de om andere redenen geformuleerde plannen te verkopen. Het Natuurplanbureau heeft een stap verder gezet. Deze organisatie heeft de wettelijke taak de toestand van de natuur in de gaten te houden en de overheid over natuurbeleid te adviseren. Vanaf de oprichting van deze organisatie heerste er vooral een landschapsecologische inslag. Landschapsecologen hebben een voorliefde om rekenkundige modellen te maken. Daarmee kunnen ze een grote hoeveelheid data indikken tot een parameter die voor iedereen begrijpelijk is, bijvoorbeeld uit een enorme massa meetgegevens op allerlei plekken bepalen of de biodiversiteit vooruit gaat of niet. Het Natuurplanbureau is een 'modellenbureau' geworden. Toch kijken de medewerkers verder dan landschapsecologische vraagstukken alleen. Een aantal jaren geleden werd besloten ook aandacht te

gaan besteden aan de beleving van natuur en landschap. Wel wilden zij de wijze waarop de bevolking de omgeving beleeft graag uitgedrukt hebben in een enkele parameter.

Daarom is belevingsGIS gemaakt. Dit is een rekenkundig model, dat aan allerlei fysieke kenmerken van het landschap die in GIS-bestanden zijn opgeslagen de gemiddelde waardering door de Nederlander koppelt. De aanwezigheid van hoogopgaande begroeiing geeft bijvoorbeeld een hogere waardering, net als de aanwezigheid van water. Geluidshinder geeft daarentegen een lagere waardering. Door aan deze waarderingscijfers te geven kan voor iedere plek de gemiddelde waardering worden berekend, en is een belevingskaart van Nederland geproduceerd. Voor ieder grid van 250 bij 250 meter kun je op deze kaart aflezen hoe hoog het betreffende landschap wordt gewaardeerd. De vraag is nu of je op grond van deze kaart en het achterliggende model beleid kunt voeren waarin landschapsbeleving bevredigend is ondergebracht.

Wel en niet zien

In de belevingsmaatschappij zijn processen van verbeelding van wezenlijk belang. Verbeelding kan letterlijk worden opgevat als de productie van beelden. Op een willekeurig moment kunnen wij een beeld van de achtertuin oproepen als we op kantoor zitten. Wij hebben persoonlijke beelden van verschijnselen in de eigen omgeving (de achtertuin), van verschijnselen elders (de Grand Canyon) of ooit (het oude Rome), van abstractere begrippen (de mens of de natuur), van niet bestaande verschijnselen (kabouters), beelden die fungeren als categorieën waarmee we de fenomenen om ons heen ordenen (kleuren), enzovoorts. Wat wij zien en ervaren wordt (behalve door de prikkels die de zintuigen opvangen) bepaald door onze beelden. Deze werken als interpretatiekaders. Sterker nog, zonder beelden (in de vorm van theorieën, betekenissen, concepten, enzovoorts) zijn wij niet eens in staat iets te zien en te ervaren. De neuroloog

Oliver Sacks geeft hiervan in zijn boek *'Antropoloog op Mars'* een treffend voorbeeld. In het hoofdstuk *'Wel en niet zien'* vertelt Sacks het verhaal van een man die al van vanaf zijn tweede levensjaar blind was. De man werd op vijftigjarige leeftijd door middel van een nieuw ontwikkelde techniek operatief geholpen, zodat zijn gezichtsvermogen in fysiologisch opzicht weer functioneerde. Echter, de man had zich nooit de beelden eigengemaakt waarmee hij daadwerkelijk kon zien: hij had de concepten 'vorm', 'diepte', 'patroon' en 'kleur' niet ontwikkeld. Zonder deze abstracte beelden deden de prikkels die op zijn netvlies vielen zich in de ervaringswereld van de man slechts voor als chaos. Verbeelding, het produceren van beelden, gaat vooraf aan en stuurt de beleving.

Processen van verbeelding zijn ooit vrij exclusief beïnvloed door enkele figuren in de maatschappij. Poëten, schrijvers, schilders, geleerden en ontdekkingsreizigers produceerden de beelden die voor de grote massa de kijk op de wereld bepaalden. Een tentoonstelling kan grote invloed hebben op de beleving door de grote massa.

Het belang van traditionele groepsverbanden, zoals familiebanden, plaatselijke culturen, zuilen vermindert. In plaats daarvan worden volgens de socioloog Castells 'cultural communities' van toenemend belang. Cultural communities zijn sociale netwerken, van lokaal tot globaal, georganiseerd rond een waarde of een veelheid aan waarden. Binnen het netwerk communiceren mensen, geven ze betekenis aan de werkelijkheid en produceren ze beelden.

In een maatschappij waarin traditionele groepsverbanden van minder belang zijn en worden vervangen door een grote diversiteit aan cultural communities, ontrekt verbeelding zich steeds meer aan een beperkte elite. Of beter gezegd: iedere cultural community creëert zijn eigen elite.

De vele plekken met hun specifieke kenmerken, die we tezamen voor het gemak even de groene ruimte noemen, krijgen

hun betekenissen niet meer door een elite die vrij eenduidige (maatschappijbrede) beelden produceert, maar door een veelheid aan soms overlappende cultural communities. En dus lopen de belevingen en belevingswensen ten aanzien van de groene ruimte uiteen. Voor de ene community kan bijvoorbeeld het onderscheid tussen stad en land een belangrijke waarde zijn terwijl het voor de andere volstrekt irrelevant is.

Van Efteling tot Maasvlakte

Door middel van belevingsonderzoek de groene ruimte aanpassen aan de wensen van de mensen werkt dan niet meer. Eenzelfde plek wordt binnen verschillende cultural communities heel anders gewaardeerd en beleefd. Een optimale inrichting voor iedereen is er niet. BelevingsGIS helpt je niet om tot een belevenwaardiger landschap te laten komen. De strategie om onderzoekers een soort gemiddelde men te laten creëren werkt niet. Kortom, het postmoderne tijdperk is menloos. *(Hiermee wordt bedoeld dat je tegenwoordig niet meer kan zeggen: 'men wil dit', omdat de wensen van mensen uiteenlopen. red.)* Wat wel kan werken, is cultural communities de ruimte geven om hun eigen ervaringswerelden te creëren. Als we de vraag stellen wie de macht over de verbeelding heeft (dus wie de beelden produceert) dan kunnen we een spectrum in gedachten nemen met aan de ene kant bijvoorbeeld de Efteling als archetype en aan de andere kant de Maasvlakte. Aan ene zijde ligt de verbeelding in de handen van de makers, aan de andere zijde in de handen van de bezoekers.

De Efteling: voorgeprogrammeerde belevissen

In de Efteling zijn alle beelden geproduceerd door de ontwerpers met de bedoeling alle bezoekers een bepaalde beleving van de hand te doen. Om iedereen hetzelfde te laten beleven, moeten de pretparkontwerpers sterke prikkels aanbieden die de persoonlijke beelden van mensen *overrulen*. De persoonlijke geschiedenis, en daarmee de eigen identiteit wordt tijdelijk overstemd door de

eenduidige beelden van de Efteling. Middelen daartoe zijn adrenaline, geïnduceerd door achtbanen en andere apparaten, en het vertellen van verhalen, zoals door de ontelbare poppen in het sprookjesbos. Het vertellen van verhalen voorkomt dat bezoekers zelf verhalen gaan verzinnen. De Efteling spreekt niet tot de verbeelding maar is verbeelding die spreekt. En de achtbaan complementeert de Pieckervaring met een piekervaring.

De Maasvlakte: ruimte voor verbeelding

De Maasvlakte daarentegen is ontworpen en aangelegd zonder dat daar enige bedoeling achter zat wat betreft de belevingen die bezoekers er meemaken. De bedoelingen van de ontwerpers waren technisch en economisch. Maar aangezien de helft van de Maasvlakte nog niet in gebruik is als bedrijventerrein, ligt er ruimte zonder huidige bedoeling. En daar komen jaarlijks meer dan 500.000 belevers op af: deltavliegers, strandgasten, botenbewonderaars, vogelaars, zeehond-dwepers, vissers, vliegerfanaten en een handvol planlozen. In de braakliggende verbeeldingsruimte creëren zij hun eigen ervaringswerelden. Hier is de identiteit van de bezoeker aan het werk. De verbeelding van de bezoekers kan er spreken.

Zie hier het spectrum: van plekken waar men belevenissen op kan doen tot plekken waar men ruimte voor de eigen verbeelding kan vinden. Veel plekken in de groene ruimte zitten ergens tussen deze twee uitersten. Er liggen aanknopingspunten besloten in die landschappen, maar vaak zijn deze verhalen niet zo duidelijk en overheersend: de belever kan juist zijn eigen verhaal componeren uit de aanwezige thema's.

De beste manier om de postagrarische groene ruimte tegemoet te laten komen aan de wensen vanuit de belevingsmaatschappij is dit spectrum, en dan met name de uitersten, mogelijk te maken. De groene belevingsruimte strekt zich dan uit van voorgeprogrammeerde eenduidige belevissen tot onbedoelde onduidelijke ruimte voor de eigen verbeelding <<

Summary

A lot of farmers can't survive without subsidies of the European Union. With the lowering of these subsidies the number of farmers will drastically decrease. This has consequences for the Dutch landscape dominated by agricultural production for centuries. Nobody knows what the landscape will look like in the future. By taking experience as starting point, Jacobs shows a way of handling the postagricultural landscape. Going from pre-programmed to laissez faire an enormous spectrum of experiences can be the right way of handling this post-agricultural green space.